

Леонід Чупрій

ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ІДЕЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

У статті досліджуються ключові політичні та соціальні ідеї М. Грушевського, який був прихильником федералізму і деякий час виступав за союз Росії з Україною. Вказується, що як народник він обстоював ідею пріоритету інтересів народу, суспільства над інтересами держави. Зазначається, що М. Грушевський під народом розумів село, українське селянство. Акцентується увага на тому, що як соціолог він досліджував чинники суспільної еволюції, закони суспільного розвитку, розвивав генетичну соціологію.

Ключові слова: М. Грушевський, федералізм, народництво, суспільна еволюція, генетична соціологія.

Сьогодні в українській історичній та політичній сферах актуалізується інтерес до постаті М.С. Грушевського, який був відомим науковцем, істориком, досить поміркованим політиком. Будучи соціалістом за світоглядом, М.С. Грушевський замість реальної нагоди відродження самостійної української державності довгий час обстоював ідею перебудови Росії на федеративних засадах, де Україна була б одним із суб'єктів федерації. Тільки в IV Універсалі¹ він відійшов від цієї позиції. Його нерішучість в обстоюванні національних інтересів, поступливість Тимчасовому урядові й московським більшовикам дорого коштували і йому особисто, й українському народові. Тому вважаємо за необхідне осмислити комплекс соціально-політичних переконань вченого і політика задля того, щоб зробити актуальні для сьогодення України висновки.

Отже, метою статті є розгляд політичних і соціальних ідей М. Грушевського в контексті його діяльності та у перспективі розгортання подій історії України.

Головним предметом більшості праць М. Грушевського є «народ», «маса народня», які, за твердженням ученого, перейняті духом демократизму. Проте не зовсім зрозуміло, йшлося про одне поняття з тотожним змістом, але у двох термінах («народ» і «маса народня») чи про два поняття, кожне зі своїм змістом.

Прогресивні діячі, зокрема й М. Грушевський, висували ідеї демократизму на ґрунті свободи особи як складової частини маси, що не може не позначатися на волі самої маси. А це вимагає відповідного державно-політичного оформлення. І знов пролунали ідеї, які проповідували М. Костомаров, М. Драгоманов, С. Подолинський,

І. Франко, М. Павлик, ідеї, що історично виходили від Кирило-Мефодіївського товариства.

М. Грушевський прагнув з'ясувати питання ролі держави в історичному аспекті. Тут значущим було те, відповідає чи ні держава потребам народу. Саме у цій сфері М. Грушевський шукав ілюстрації своїм поглядам. Першим чинником стала Руська держава з центром у Києві, а згодом зі своїм продовженням у Галичі XII–XIV ст. Важливо було довести, що Київська держава виникла на своєму рідному ґрунті і не була інспірована варягами. Цій меті учений присвятив розділ аналізу норманської теорії походження Київської держави².

І хоч сумна доля спіткала Київську Русь і Галицько-Волинську державу, все ж український народ і кращі його сини поривалися до соціального й національного визволення, до творення української державності.

М. Грушевський досить ґрунтовно досліджував питання співвідношення інтересів народу та держави. У праці «Українська партія соціалістів-революціонерів та їх завдання» він захищав ідею пріоритету інтересів народу, суспільства над інтересами держави. У схемі викладу історії України М. Грушевський обґрунтував думку про український народ як окрему етнокультурну одиницю, що є спадкоємицею Київської Русі та сформувала власні етнокультурні риси в умовах Галицько-Волинської та Литовсько-Польської держав³.

Українську націю М. Грушевський розглядав виключно як хліборобську, що внаслідок чужоземного панування втратила вищі класи,

² Кудлай О.Б. Четвертий універсал Української Центральної Ради // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. Т. 10. С. 532.

³ Кармазин О. Еволюція поглядів М. Грушевського на Українську державу // Людина і політика. 1999. № 2. С. 57–61.

¹ Четвертий універсал Української Центральної Ради, 9 січня 1918 р. // Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України (ЦДАВО України). Ф. 1063. Оп. 2. Спр. 2. 2–6 арк.

підкреслював як позитивні риси українського народу (вроджену логічність думки, високі культурні й соціальні інстинкти, красу побуту), так і негативні (відсутність національної свідомості, слабкість національного інстинкту, низький рівень освіти, культурного та політичного виховання).

У поглядах на державу М. Грушевський дотримувався думки, що національним інтересам України найбільш відповідає статус автономії у складі Російської Федерації. Він вирізняв два шляхи становлення федерації — через об'єднання двох і більше держав з їх ініціативи або з ініціативи зверху, коли унітарна держава стає федерацією, поділивши суверенітет з територіями. Щоправда, після ліквідації УНР більшовицькою Росією М. Грушевський визнавав необхідність існування української незалежної держави, але лише тимчасово, орієнтуючись у майбутньому на входження Росії й України в загальноєвропейську федерацію.

М. Грушевський надавав великого значення питанню відбиття у свідомості мас тих чи інших подій та ситуацій. Важливо знати не лише те, як відбувалися події, але й те, як вони були сприйняті сучасниками, як відбилися у їхній свідомості і які враження та настрої у них викликали. Особливо це стосується широких низів, де виняткове значення має зв'язок цих настроїв з економічною і соціальною обставиною їхнього життя. Тут ученого цікавило зростання свідомості в громадянстві і масах, їхнє бачення соціального і політичного, державного і національного тощо.

Складною була проблема відповідності політико-громадянського устрою народним ідеалам. Оскільки такої відповідності не було, то, на думку М. Грушевського, завдання наукових студій полягало у з'ясуванні того, якою мірою політико-державний устрій був справою самого народу, тобто виріс він на ґрунті народнім, чи звідкись був перенесений і накинений, чи відповідав потребам народним і яке значення й вплив мав на народні маси.

Михайло Грушевський належав до демократично-народницького напрямку. Серед його прибічників можна також назвати Ростислава Лашенко, Сергія Шелухіна та інших. Вони обстоювали такі принципи: визнання народу рушійною силою історичного процесу; розуміння українського народу як окремої культурної одиниці; обґрунтування ідей народоправства у формі народно-демократичної республіки; федеративний устрій України; обстоювання автономії України у складі федеративних чи конфедеративних союзів; надання переваги колективним формам власності як історично традиційним.

М. Грушевський розкрив бачення народу як рушійної сили, яка у своїх змаганнях проносить кризу віки, різні політичні та культурні обставини

головну ідею. Це ідея «національної самооборони» та «національної смерті»⁴.

На такій історичній основі виростають ідеали українського народу, які ще досі не досягнуті. Це свобода, рівноправність та народний ідеал справедливості, або автономія. У боротьбі за досягнення своїх ідеалів український народ пройшов складну і важку історію, яка принципово вплинула на виховання і самого М. Грушевського.

Але, як зазначав М. Грушевський 1920 р., він «був вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і влади вина лежить на боці влади, бо інтерес трудового народу — се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі трудовому народові не добре, се його право обреховатися з нею»⁵.

Як і народники, М. Грушевський під «народом» розумів «село, українське селянство». Таке бачення «народу» залишилося на все життя, навіть тоді, коли він очолював Українську Центральну Раду. І тоді його позиція як президента була «село центрична». У своїй програмній праці «Підстави Великої України» М. Грушевський писав: «Головною підставою цієї Великої України ще довго, коли не завжди, буде селянство, і на нім доводиться її будувати.

У довгі часи нашого животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будучина, українське відродження і взагалі майбутність України. Протягом усього XIX століття українство і селянство стало ніби синонімами. З того часу як інші верстви зрадили свою національність, від селянства черпався весь матеріал для національного будівництва, і воно поклало свої надії: Україна зможе встати тільки тоді, коли встане цей скинений у безодню пітьми й несвідомості титан, цей позбавлений зору і сили, обстрижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон»⁶.

У провідній ролі селянства у суспільно-політичному та національному житті М. Грушевський був переконаний у 20-х роках XX ст., коли в Україні відбувалися нові суспільно-економічні процеси. «Українська культурна робота, — зазначав він у 1926 р., — для українського села ще не закінчена. Завдання сформування української робітничої верстви, що має завершити будову української національності, веде до села.

Тільки коли вповні свідомі сільські верстви увільнуться в робітничі верстви міста, фабрики,

⁴ Кармазин О. Еволюція поглядів М. Грушевського на Українську державу // Людина і політика. 1999. № 2. С. 57–61

⁵ Там само.

⁶ Манелюк В. Ідеї влади та управління в суспільно-політичній концепції М. Грушевського // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 1999. № 2. С. 215–226

шахти та понесуть туди українську свідомість, українізуючи цю робітничу верству, замість самим підлягати її русифікаційному процесові, тільки тоді наша, фактично селянська Україна дійсно стане вповні робітничо-селянською країною.

Ми разом ставимо свідомо перед собою це завдання — закінчити формацію української національності утворенням свідомої української робітничої верстви, через повне завершення культурного циклу села.

Мусимо пам'ятати, що українська історична робота під аспектом всебічного досліду селянської верстви, поруч з новими завданнями досліду індустріалізації України, є ще не закінченим завданням, поставленим попереднім поколінням наших робітників. Важкі революційні переживання останнього десятиліття навчили нас звертати увагу на ті сторони історичного процесу, на котрі раніш ми менше зважали»⁷.

На доповнення поняття «народ» як національно-етнічної, духовно-культурної визначеності М. Грушевський дав дефініцію, що розкривала (чи включала) антропологічну та психофізичну характеристику. Учений підкреслював: «Так само відрізняється українська людність від своїх найближчих сусідів прикметами антропологічними — в будові тіла, і психофізичними — в складі індивідуальної вдачі, у відносинах родинних і суспільних, у побуті й культурі матеріальній і духовній».

Ці психофізичні і культурні прикмети, що мають за собою більше або менше поважну історичну давність — довгий процес розвою, зовсім виразно зв'язують в національну цілість поодинокі групи української людності супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність — «нарід», з довгою історією його розвою»⁸.

На окрему увагу заслуговують соціологічні ідеї Михайла Грушевського того часу, коли він був фундатором Українського соціологічного інституту (м. Відень).

Соціологією М. Грушевський, як наголошують історики, захопився доволі раптово. У 1903 р., перебуваючи у Парижі, він познайомився з Е. Дюркгеймом та Л. Леві-Брюлем і мав змогу безпосередньо ознайомитися з їхнім доробком, а також з працями і позиціями О. Конта, Г. Спенсера та В. Вундта. Саме ці події, на думку сучасних науковців, спонукали Михайла Сергійовича до активних соціологічних пошуків, створення згаданого університету у Відні, видання низки праць: «Початки громадянства» («Генетична соціологія») (1921), «Проект Соціологічного інституту», «Проект законопроектів про Соціологічний інститут» тощо.

⁷ Грушевський М. На порозі нової України. Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен, 1992. 278 с.

⁸ Там само. С. 21.

Загальне коло його наукової діяльності у рамках соціологічної науки окреслювалося, зокрема, чинниками суспільної еволюції, законами суспільного розвитку, генетичною соціологією.

Подібно до більшості своїх колег завданням соціології він визначав вивчення соціальних процесів. При цьому М. Грушевський цілком погоджувався з тими науковцями (наприклад, М. Ковалевським), які наполягали на необхідності виключення з поля наукового аналізу випадкових, мінливих явищ і зосередженні уваги на типових і постійних процесах соціального буття.

У рамках генетичної соціології академік М. Грушевський приділяв увагу аналізу первинних, примітивних форм соціальної організації, закономірностям їхнього переходу у більш складні, впливу «передісторичних» форм суспільної організації на тенденції розвитку наступних. Вчений, зокрема, відстежував, чи є форми і етапи суспільного розвитку універсальними для всіх народів. Відповідаючи на це питання, він зрештою висував тезу, що вони можуть бути подібними, але практично ніколи — тотожними, пояснюючи це варіативністю психологічної та моральної регуляції у різних людських спільнотах. Разом з цим український соціолог наголошував на існуванні загальних подібних тенденцій суспільної еволюції — процесів диференціації та інтеграції (консолідації), які тривають у будь-якій спільноті. Чергування цих процесів М. Грушевський розглядав як уособлення невинної боротьби індивідуалістичних та колективістських потягів, мотивів і прагнень⁹.

Така позиція повністю узгоджується з іншою тезою — про неможливість тлумачення суспільних законів як автоматичних або механістичних. Іншими словами, вони є відносними. Отже, можна наочно бачити, як вітчизняна соціологія успішно пододала натуралістичні (механістичні і біологізаторські) тенденції раннього періоду свого розвитку, які М. Грушевський прямо заперечував.

Еволюцію суспільства академік вважав стадіальною: передісторичне суспільство, в якому домінують біологічні чинники, а людина і громади тільки починають виникати; період колективізму — перехід суспільної організації до форми родоплемінної громади; цивілізована доба — розпад родоплемінного ладу, виникнення класів.

Михайло Сергійович Грушевський був талановитим організатором, він заснував фахові, у тому числі українські, соціологічні заклади та установи, активно генерував ідеї щодо безпосереднього розвитку соціологічної науки, здійснював непересічні організаційні заходи щодо їх практичного впровадження.

⁹ Грушевський М. Початки громадянства. Генетична соціологія. Львів, 1921. 354 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Грушевський М. Початки громадянства. Генетична соціологія / М. Грушевський. — Л., 1921. — 354 с.
2. Грушевський М. На порозі нової України / М. Грушевський // Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен, 1992 — 278 с.
3. Кармазин О. Еволюція поглядів М. Грушевського на Українську державу // О. Кармазин // Людина і політика. — 1999. — № 2. — С. 57–61.
4. Кудлай О.Б. Четвертий універсал Української Центральної Ради / О.Б. Кудлай // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2013. — Т. 10: Т–Я. — С. 532.
5. Манелюк В. Ідеї влади та управління в суспільно-політичній концепції М. Грушевського / В. Манелюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 1999. — № 2. — С. 215–226.
6. Четвертий універсал Української Центральної Ради, 9 січня 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 2–6.

REFERENCES

1. Hrushevskiy, M. (1921). Pochatky hromodianstva. *Henetychna sotsiologhiia*. Lviv, 354 p. [in Ukrainian].
2. Hrushevskiy, M. (1992). Na porozhi novoi Ukrainy. New York-Lviv-Kyiv-Toronto-Munkhen, 278 p. [in Ukrainian].
3. Karmazin, O. (1999). Evolitsiia pohliadiv M. Hrushchevskoho na Ukrainsku derzhavu. *Liudyna i politka*, 2, 57–61 [in Ukrainian].
4. Kudlai, O. B. (2013). Chetvertyi Universal Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. In V.A. Smolii (Ed.), *Entsyklopedia istorii Ukrainy*, Vol. 10, Kyiv: Naukova Dumka, p. 532 [in Ukrainian].
5. Maneliuk, V. (1999). Idei vlady ta upravlinnia v suspilno-politychnii kontseptsii M. Hrushevskoho. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Ppezydentovi Ukrainy*, 2, 215–226. [in Ukrainian].
6. Chetvertyi universal Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. (9 sichnia, 1918). TsDAVO Ukrainy, F. 1063, Op. 2, Spr. 2, Ark. 2–6 [in Ukrainian].

Leonid Chupriy

POLITICAL AND SOCIAL IDEAS OF M. HRUSHEVSKYI

The article examines the key political and social ideas of M. Hrushevskiy. It is noted, that Hrushevskiy supported federalism and during some period of time even advocated for the Union of Russia with Ukraine. In the article it is stated, that as a populist, he defended the idea of advancing the interests of the people of the society over the interests of the state. M. Hrushevskiy revealed the vision of the people as a potent force for carried out the struggle that runs through ages through different political and cultural circumstances. The attention is focused on the fact, that as a sociologist he studied the factors of social evolution, the laws of social development, developed a genetic sociology.

In the framework of the genetic sociology the academician M. Hrushevskiy paid attention to the analysis of primary, primitive forms of social organization, to the laws of their transition into a more complex, to the influence of the “prehistoric” forms of social organization on the development trends of the future. The scientist, in particular, figured out the forms and stages of development universal to all peoples. Responding, finally, to this question, he put forward the thesis that they may be similar but almost never identical, explaining through the variability of the psychological and moral regulation in different human communities. Along with this the great Ukrainian sociologist emphasized the existence of such General trends of social evolution — the processes of differentiation and integration (consolidation), which continue in any community. The alternation of these processes Hrushevskiy considered the personification of the relentless struggle of the individualist and collectivist impulses, motives and aspirations.

Key words: M. Hrushevskiy, federalism, populism, social evolution and genetic sociology.

Дата надходження статті до редакції: 12.04.2018.